

A világgazdaság távlatai és az iraki háború

Simai Mihály

Kutatómunkánkban három időtávlatban, rövid, közép-, és hosszú távon foglalkozunk a világgazdasági fejlődés kilátásaival.¹ A fejlődésre ható tényezők között vannak természetesen olyanok is, amelyek mindhárom távlatban érvényesülnek. Középtávon például nem lehet elvonatkoztatni az Irak ellen folyó háború várható geostratégiai, gazdasági és lélektani hatásától az államok költségvetésére, az értékpapír piacokra, a befektetőkre és a fogyasztókra. Befolyásolják a rövid távú változások az egyes hosszú távú folyamatokat is (pl. a globalizációt, a multilateralizmus jövőjét).

Rövid és középtávon sem hagyhatók figyelmen kívül olyan hosszabb távú tényezők, mint a gazdasági erőviszonyok és ezek lehetséges változásai, hiszen a világgazdaság államokból tevődik össze. A fejlődés szemszögéből meghatározó fontosságú államok belső viszonyai és nemzetközi kapcsolatrendszere kulcsfontosságú tényezők a jövő szemszögéből. Az is lényeges természetesen, hogy az államok milyen közös, multilaterális fellépésre lesznek hajlandók, illetve képesek globális és regionális méretekben. Más megközelítést igényel viszont a hosszabb távlatok kihívásainak vizsgálata.

A világfejlődés elemzői számára mindhárom távlatban tévedések forrása lehet a csőltetés, vagyis hogy szinte kizárólag egy kérdésre összpontosítanak, s ennek prizmáján keresztül vizsgálnak minden témát, figyelmen kívül hagyva a világfejlődés más rendkívül fontos kérdéseit. A világgazdasági változások különböző hatóerők és folyamatok kölcsönhatásainak eredményei.

¹ A rövid táv a következő egy év várható kilátásait igyekszik felvázolni; a középtáv 3-5 éves távlatban elemzi a fejlődésre ható tényezőket és ezek kilátásait; a hosszú táv, 10-15 éves távlatban, elsősorban a nagy kihívásokat és az arra adandó válaszok lehetőségeit vizsgálja.

Rövid és középtávú kilátások

Célszerű az elmúlt 10-12 évben történt főbb változásokból kiindulni.

Az elmúlt tizenkét évben, azaz 1990 és 2002 között a világ bruttó termelése 41%-kal bővült. Ez évi átlagban 2,8%-os növekedést jelentett. Ebben az időszakban a világtermelés bővülésének több mint egyharmadát a világtermékben 28%-os súlyú Egyesült Államok adta, 1994 és 2000 között pedig közel 40%-a származott az USA-ból. Ezt követően a kibontakozott recesszió az előző évtized átlagos 3,5%-os növekedéséről, az elmúlt két évben átlagban valamivel 1% fölé csökkentette az amerikai gazdaság bővülését. Kínából, amelynek részesedése a világtermékben 2002-ben meghaladta a 3,5%-ot, a világtermelés bővülésének csaknem 9%-a származott. Ázsia fejlődő országai 2002-ben a világtermék 12%-át adták. A világtermelés növekedésének 22%-a származott ebből a térségből (beleértve Kínát is). Az ázsiai térség fejlődése is lassult, de változatlanul a leggyorsabban fejlődő maradt. A világtermelésből 26%-kal részesülő EU a világtermék növekedéséhez 19%-kal járult hozzá. Japán, a világtermékben kialakult közel 14%-os súlya mellett, mintegy 8%-kal részesült a világtermék bővülésében. A világtermék bővülésének tehát kétharmada az USA-ból és az ázsiai fejlődő országokból származott.

A világkereskedelemben és a külföldi tőkeáramlásokban is e két térség töltötte be a lokomotív szerepét. Az ázsiai térség súlya a világimportban 16%-ról 26%-ra nőtt, az Egyesült Államoké 16,5-ről 21%-ra emelkedett, míg az EU tagállamainak importja 41%-ról 34%-ra esett vissza. Figyelemre méltó változás az is, hogy a világtermelésből a fejlett országok aránya 81%-ról 76%-ra, a világimportból 72%-ról 66%-ra csökkent. A volt szocialista országok 1990-ben a világtermelésből közel 10%-ban részesültek, 2002-ben alig 4%-kal. Részesedé-

sük a világmentőből ennél sokkal kisebb mértékben esett vissza (4,9%-ról 4,2%-ra).²

Az új, külföldre áramló közvetlen befektetésekből az EU országainak súlya 51%-ról 57%-ra emelkedett, és az USA aránya 8%-ról 18%-ra nőtt. 2001-ben a külföldön befektetett összes működő tőkék állományának 21%-a összpontosult az USA-ban,³ 53%-a az EU tagállamaiban, 14%-a a fejlődő országokban, 6,1%-a Kínában és Hongkongban.⁴

A fentiekből is kitűnik, hogy az Egyesült Államok, az Európai Unió tagjai és az ázsiai térség növekedési kilátásai, beleértve Japánt és a térség fejlődő országait, rövid és középtávon meghatározzák a világgazdaság fejlődésének fő trendjeit.

A világmentés, a világmenteskedelem és a közvetlen külföldi befektetések évi átlagos változásai, (%)

Térség	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Világmentés	1,4	3,0	2,7	3,2	3,5	2,2	3,0	4,0	1,1	1,7	2,7*
Fejlett	0,9	2,9	2,3	2,7	3,0	2,5	2,8	3,4	0,7	1,3	2,2*
Fejlődő	5,2	5,6	5,0	5,7	5,4	1,6	3,5	5,8	2,0	2,9	4,2*
Rendszerváltók	-6,7	-7,2	-0,6	-0,1	2,2	-0,7	3,0	6,3	4,4	3,5	4,0*
Világmenteskedelem	4,6	10,5	8,6	5,5	9,2	3,3	5,2	12,3	-0,8	1,9	4,3*
Glob.külf. közv. tőkebef.	12,0	11,7	12,3	6,2	7,4	11,0	15,9	20,6	-62,0		

Forrás: Department of Economic and Social Affairs of the UN Secretariat, March 2003
UNCTAD 2002

* ENSZ becslések

A világgazdaság fejlődésének jelenlegi szakaszát egy hosszú amerikai fellendülés előzte meg. Ennek kedvező hatása világméretben érződött. Az EU tagállamai és Japán helyzete sokkal rosszabb lett volna e nélkül. Az elmúlt évtized során a világgazdaságban továbbra is fontos szerepet játszó Japán gazdasági hanyatlása a nagy válság óta példa nélkül áll a fejlett országok között. A munkanélküliség és az ország adósságállománya megkétszereződött, gazdasági növekedése pedig évi átlagban 0,9%-ra lassult. A nem teljesítő adósságállomány meghaladta az egybillió dollárt, s tovább nő (BNT 20%-a).

A világgazdaság több, általános kedvezőtlen problémája jórészt a fellendülési időszak jellegéből

² ENSZ-statisztikák alapján számítva.

³ Külföldi tulajdon az USA-ban 2000-ben 1400 milliárd dolláros részvény, az összes részvénytulajdon 7%-a, 900 milliárd vállalati kötvény, az összes kötvények 20%-a. A szövetségi kormány államkötvényeinek 35%-a, 1800 milliárd közvetlen külföldi befektetés, az összes befektetett tőke 8%-a. Ezek döntő része európai eredetű befektetés.

⁴ UNCTAD, World Investment Report, 2002.

és a főbb országok gazdasági helyzetéből következnek:

1) A nagyvállalatok jelentős befektetéseket eszköztek otthon és külföldön. Ezt nagymértékben hitelfelvételből fedezték. A rendkívül alacsony kamatláb miatt ennek terhei kisebbek, de a nagy tartozások még mindig korlátozzák az új befektetéseket.

2) Hatalmas többletkapacitások jöttek létre. Az 1990-es években létrehozott túlméretezett termelőkapacitásokat, mindenekelőtt a csúcstechnikában, még nem voltak képesek ledolgozni. A kapacitáskihasználatlanság a fejlett országokban nemcsak saját lanyha belső keresletüket

tükrözi, hanem a kereslet stagnálását vagy hanyatlását a világ fontos térségeiben.

3) Az értékpapírpiacokon bekövetkezett árfolyamesések jelentős jövedelemcsökkenést eredményeztek, amelyek továbbra is kihat a fo-

gyasztásra és a beruházásokra. Az 1990-es években az értékpapír-árfolyamok emelkedése 10.000 milliárd nyereséghez juttatta az értékpapírtulajdonosokat. Ez hatalmas költségekhez vezetett a lakosság körében, nem csupán a papírgazdaságban realizált nyereség, hanem további hitelfelvetelek segítségével is. A változások az USA-ban a folyó „háztartási” megtakarításokat negatívvá tették

A kereslet főbb tényezőinek alakulása

A lakosság fogyasztása. A fejlett ipari országokban az összkereslet 62%-a (az USA-ban 68%-a, az EU-ban 58%-a, Japánban 56%-a, Kínában 47%-a) a lakosság fogyasztása. Ennek alakulását nagymértékben meghatározza a jövedelmek várható alakulása. Rövid távon a lassú gazdasági növekedés, a termelési költségek csökkentésére irányuló vállalati erőfeszítések, a magas munkanélküliség és a költségvetési hiány növekvő feszültségei miatt nincs kilátás a reáljövedelmek emelkedésére. Sokkal inkább ezek stagnálása vagy csökkenése valószínű. A lakosoknak a megtakarításaiból származó jövedelmei, amelyek fontossága különösen az USA-ban és néhány más fejlett országban jelentős, ugyancsak csökken-

tek. Ezen belül a kamatlábak és az értékpapír-árfolyamok alakulása meghatározó fontosságúak. Az a hatalmas árfolyam-vesztés, amelyik a részvényeseket és különösen a kisértvényeseket sújtotta, eleve hatalmas érvágás volt. Ugyanakkor a lakosság eladósodásának mértéke erősen emelkedett. Mindezek arra utalnak, hogy a lakossági fogyasztás aligha lesz a következő egy-másfél esztendőben a kereslet növekedésének ösztönzője. Fontosága azonban a szinten tartásban meghatározó marad, annak ellenére, hogy a fogyasztók többsége az USA-ban, Nyugat-Európában és Japánban is igen pesszimista a kilátásokat illetően.

A vállalati tőkebefektetések. A vállalati tőkebefektetések aránya a keresleti tényezők között, az elmúlt évtized átlagában, a fejlett országokban 22-24% volt (az USA-ban 22%, az EU tagállamaiban 21%, Japánban 28%, a fejlődő országokban 25%, Kínában 37-38%). Az ázsiai térségben valószínűleg továbbra is magas marad a vállalati bruttó beruházások szintje. Az USA-ban a tartós beruházási javak szektorában számottevően csökkent a kereslet és a megrendelések állománya. Tekintettel a kereslet lanyhaságára és a jelentős kapacitáskihasználatlanságra egyes fontos ágazatokban, rövid távon nem valószínű a bruttó beruházások jelentős emelkedése, illetve e keresleti kategória konjunktúraélénkítő szerepe. Az iraki háború, különösen ennek közvetlen keresleti vagy tartósabb hatásai élénkíthetik ugyan a beruházásokat, de nem olyan mértékben, hogy ez akár csak az USA gazdaságára is jelentősebb mértékben hatna. Bizonytalan és kiszámíthatatlan az iraki újjáépítés beruházási hatása is. Nincs kilátás arra sem, hogy a technikai fejlődés rövid távon nagymértékben ösztönözné a vállalati befektetéseket. Középtávon azonban, különösen az EU államaiban, ez valószínű.

A befektetések szempontjából igen lényegesek az értékpapírpiacokon várható fejlemények is. Ezek előrejelzése a legnehezebb és legbizonytalanabb, tekintettel arra, hogy a spekuláció és a lélektani hatások sajátosan keverednek a reálfolyamatokkal. E piacok jelentősége azonban rendkívül nagy. Az értékpapírpiacok évi forgalma meghaladja a 100 ezer milliárd dollárt. E hatalmas piac helyzete, rövid és középtávú kilátásainak elemzése természetesen nemcsak és nem elsősorban a lakossági jövedelmek alakulásának szempontjából lényeges. Igen jelentős az üzleti szféra a vállalatok finanszírozásának szemszögéből. Az értékpapírpiacok helyzetét meghatározó tényezők között nagy jelentőségűek az alábbiak: rövidebb távon a háború időtartama és jellegének alakulása, a háború közvetlen következményei, a globális és a geopolitikai stabilitás mértéke a háború után. Ez utóbbi a tőzsdék szempontjából különösen kényes, hiszen meghatározza a kockázat

forrásait és a kockázatvállalás mértékét. A kockázatot növeli a háború elhúzódása, a régió destabilizálódása, a terrorizmus növekvő veszélye. Az eddigi árfolyamzuhanás különösen kedvezőtlenül hatott a biztosító társaságokra és a nyugdíjalapokra. Az értékpapírpiacok fejleményei különösen jelentősek a pénz- és tőkepiacok és az egész pénzügyi szektor jövője szemszögéből.

Az értékpapírpiacok lényeges kockázati tényezője a gyenge fellendülés, illetve az elhúzódó pangás is. Ez nemcsak a kereslet általános nyomottságát eredményezi, hanem más problémákat is okoz. A biztosító társaságok és a nyugdíjalapok például kénytelenek lennének további jelentős részvény-csomagokat piacra dobni. Ez a vállalati finanszírozást is nehezítené.

A hosszabb távú tendenciák szempontjából lényeges, hogy a fő piacokon a buborékok szétbukadása nyomán csökkent a gyors és látványos árfolyamzuhanás veszélye. A profit/árfolyam hányadosa az USA-ban közeledett a történelmileg jellemző arányokhoz. Másutt is csökkent az értékpapírok túlértékelődésének mértéke. A „hullámvasút” mozgás folytatódik még egy ideig.

Az értékpapírpiacok jövője szempontjából is fontos a dollár árfolyamának alakulása. Ezt főként a kamatláb nagysága, az amerikai értékpapírok iránti külföldi kereslet, a külföldi közvetlen befektetések iránti érdeklődés az USA-ban, valamint az USA külső deficitjei határozzák meg. A külföldi befektetések nagymértékben függenek a világ többi részéről származó befektetők politikai és gazdasági bizalmától, az amerikai gazdasági, növekedési kilátásoktól.

Az állami kiadások hatása. A keresleti tényezők között mindenütt jelentősek az állami kiadások, hiszen a költségvetés a BNT nagy hányadát osztja el újra. Ennek egy része tényleges „közvetlen fogyasztást” képvisel. Aránya a fejlett országokban az elmúlt évtizedben az összközpont 17-18%-a volt (az USA-ban 16-17%, az EU-ban 20%, Japánban 13-15%, a fejlődő országokban 12-13%, Kínában 13-15%). Az USA-ban az elmúlt két évben jelentős mértékben élénkültek az állami kiadások. A nem katonai jellegű kiadások fellendülése 1-2%-os volt. A katonai kiadások 2003 során 27%-al nőttek, s minden jel szerint tovább emelkednek. A katonai kiadások nagysága és fontossága az egyes államokban igen eltérő.

Az állami kereslet élénkülése rövid távon Japánban bizonytalan. Nem nagy a kormány hajlandósága erre. A stabilitási-növekedési paktum az EU-ban fékezi az állami forrásokból származó kereslet növekedését.

Mint közismert, az egyes országok gazdasága több csatornán keresztül hat közvetlenül partnereire, illetve a világgazdasági változásokra: a kereskedelem, a tőkeáramlás különböző formái, a valutaárfolyamok, a technikaexport és -import, a migráció. Igen jelentősek lehetnek azonban a közvetett, politikai, lélektani hatások is. Ezek közül 2003-ban az iraki háború a legjelentősebb.

**A katonai célú kiadások
a NATO egyes tagállamaiban és Japánban
(évi átlag 1997 és 2001 között)**

Országok	Katonai kiad. md. dollár	BNT %-ban	NATO %-ban	Hadsereg létsz.
USA	301,99	3,16	64,74	1,499.000
Németország	27,46	1,52	5,89	324.680
Franciaország	33,66	2,72	7,22	421.360
Anglia	34,40	2,54	7,37	218.120
Olaszország	21,02	2,00	4,51	393.500
Törökország	7,36	4,98	1,58	798.480
Cseho.Magy.o	5,61	1,98	1,20	287.360
Lengyelo	8,00	1,22	1,72	59.880
Kanada	39,9	1,0	-----	238.200

Forrás: Report on Allied Contribution to the Common Defense. A Report to the US Congress from the Secretary of Defense, June, 2002
(Az adatok a 3 közép-európai NATO-államban 1999–2001 átlagát tükrözik)

A keresleti tényezők között a kölcsönhatások legközvetlenebbül a külkereskedelem révén érvényesülnek. A világkivitel 2001-ben visszaesett és 2002-ben is alig nőtt. Bizonytalanok a folyó év kilátásai is. Japán gazdasági visszaesésének hatása például nemcsak Ázsiát, hanem az egész világgazdaságot sújtotta. Németország, amelynek bruttó termelése az EU BNT-jének 23%-a, ugyancsak tartósan tűnő gazdasági csapdába került. Ebben a szerkezeti okok és a külső piacok beszűkülése mellett szerepet játszott az értékpapírpiac csaknem 50%-os árfolyamzuhanása is. Ez eleve rendkívül kedvezőtlenül hatott az ország importjától nagymértékben függő külkereskedelmi partnereire.

A globális kereslet csökkenése lefele nyomta a fejlődő országok nyersanyagexportjának árszintjét, s csökkentette a tőkebeáramlást. Sok, nagy adóssággal küzdő fejlődő ország helyzete romlott.

Néhány ország függősége a német importtól

Exportőr ország	Németországi export az ország kivitele %-ában	Németországi export az ország BNT %-ában
USA	3,90	0,30
Franciaország	16,30	3,63
Benelux	24,09	15,21
Olaszország	15,60	3,36
Anglia	11,97	2,26
Oroszország	8,29	3,21
Törökország	19,00	3,53
EU csatlakozók	31,31	11,11
Magyarország	35,60	19,00

Forrás: IMF Trade Statistics, 2003. UNCTAD Handbook of Statistics, 2002.

A nemzetközi hatások szemszögéből a közvetlen tőkebefektetők gazdasági helyzetének alakulása is lényeges. Ez nemcsak az új tőkeáramlásra hat, hanem a lokációs stratégiák változásaira is. A recesszió vagy a lassú fejlődés ugyanis arra ösztönzi a társaságokat, hogy költségeik csökkentése révén növeljék versenyképességüket. Különösen az olyan társaságok, amelyek számára a bérköltségek számottevőek, rendszerint ott csökkentik vagy szüntetik meg tevékenységüket, ahol a bérek magasabbak, s a fennmaradó kereslet kielégítését az alacsonyabb bérszintű országokban működő vagy ott létesített vállalataikból biztosítják.

Az iraki háború és a rövid távú növekedési kilátások

A nemzetközi szervezetek kutatói az elmúlt hónapokban mérsékelték korábbi, s akkor is meglehetősen visszafogott optimizmusukat. A mi elemzéseink már az év elején is arra utaltak, hogy a világgazdaságban bizonytalan keresleti tényezőkre épülő, lassan kibontakozó fellendülés valószínűsíthető a következő két év során.

Az egyik érdekes és fontos kérdés az iraki háború hatásainak megítélése:

- a) A térségben bekövetkezett közvetlen rombolás az infrastruktúrában, az építményekben és a termelő vállalatokban.⁵
- b) A térség lakóinak közvetlen és közvetett anyagi veszteségei (jövedelemkiesés, sérülések stb.).

⁵ Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának egy legutóbbi bizalmas jelentése szerint a konszolidáció első szakaszában 5,4 millió iraki számára kell majd biztosítani az alapvető élelmiszereket, a lakosság közel 40%-át tiszta ivóvízzel kell ellátni, több mint félmillió iraki szorul majd orvosi ellátásra. s mintegy 600.000 ember számára kell lakásfeltételeket teremteni. Mindezt jórészt kaotikus, feszült viszonyok között kell végrehajtani.

- c) A nyugat-ázsiai térség veszteségei a turizmus elmaradásából, az export és a külföldi befektetések csökkenéséből.
- d) Az USA és Nagy-Britannia közvetlen és közvetett katonai kiadásai.
- e) A sérült katonák rehabilitációjával kapcsolatos kiadások.
- f) A fogyasztók bizalmának megrendülése és ennek hatása a keresletre.
- g) A katonai megrendelések növekedése az érintett államokban, s ezzel összefüggésben a költségvetési politikák módosulása.
- h) A külföldi befektetők kockázattal kapcsolatos magatartásváltozásai, és ennek hatása a tőzsdére, illetve a közvetlen befektetésekre.
- i) A háború hatása az olajpiacokra: a harci cselekmények és a tömeges szállítási szükségletek által teremtett kereslet, az iraki olajexport átmeneti csökkenése, az olajárak spekulációs és a kínálattal kapcsolatos ingadozásai (főleg emelkedése).

Összességében, abban az esetben, ha a háború nem lesz 3 hónapnál hosszabb, a veszteségek nagysága 500 milliárdtól 2000 milliárd dollárig terjedhet. (A 2000-es világgazdaság 1,8-6,5%-a.)

A háborúból származó nyereségek elsősorban az olajtársaságok, a hadiipari cégek, az élelmiszeripar érintett vállalatai, valamint a helyreállításban résztvevő építőipari és a szállítással foglalkozó cégek hasznát növelik. Az iraki rekonstrukciót illetően jelentős véleményeltérések vannak, nemcsak az USA és Anglia, valamint a vezető európai államok között, hanem az USA-n belül is. Már kijelölték az ún. szakértőket, akik a Pentagon vezérletével dolgoznak. A vita azonban e kérdésről csak a háború befejezése után válik igazán élessé.

A globális növekedés 2003-ban 2,5% körül valószínű. A 2004-es növekedés kedvező feltételek esetén 3,1-3,2%-os lesz (IMF-szint 4,1%). Hasonló növekedési ráta valószínűsíthető 2005-re is.

A jelenleg valószínűsíthető növekedési ráták:

OECD országok 2003-ban 1,8%, 2004-ben 2,6%, 2005-ben 2,8%

USA 2003-ban 2,5-2,6, 2004-ben és 2005-ben valamivel 3% felett

EU 2003-ban 1,4%, 2004-ben és 2005-ben 2,6%

Japán 2003-ban 0,6-0,8%, 2004-ben 1,4%, 2005-ben 1,6%

Rendszerváltók 2003-ban 3,6%, 2004-ben 3,6%, 2005-ben 3,7%

Fejlődő országok 2003-ban 4%, 2004-ben 4,7%, 2005-ben 4,8%.

Kelet-ázsiai térség 2003-ban 6,4%, 2004-ben és 2005-ben 6,6%

(ezen belül Kína kb. 1%-kal magasabb a térség átlagánál)

Dél-Ázsia 2003-ban 5,3%, 2004-ben és 2005-ben 5,4%

A lassan növekvő gazdaságok eleve sokkal sebezhetőbbek, mint a gyorsan növekvők. Éleesebbé válnak az újraelosztás körüli csatározások. Lassú növekedés idején jelentkeznek a gyors növekedés következtében fellépett problémák is (pl. az adósság). Mindez a világgazdaságra és annak főbb térségeire is vonatkozik.

Súlyos gond a munkanélküliség növekedése a világ valamennyi térségében. Az USA-ban az elmúlt két hónapban 500.000 munkahely szűnt meg.

Kulcsfontosságú, hogy mennyire képesek a világgazdaság fejlődése szempontjából meghatározó fontosságú államok az együttműködésre a világgazdaság fejlődésének élénkítése, problémáinak enyhítése érdekében? Hosszabb távon sajátos problémaként fogalmazódik meg a „deglobalizálódás” veszélye. Megoszlanak ugyan a vélemények arról, hogy véget ért-e a globalizáció aranykora, és megkezdődött-e a visszafejlődés a világkereskedelemben a globális multilateralizmus terén a regionalizmus irányába. A világgazdaság problémái és feszültségei felértékelik az államok számára a regionális szervezetek szerepét.

* * * * *

Eddig megjelent számaink megtekinthetők és letölthetők a www.vki.hu weboldalról.